

NEOLIT

W n. można zaobserwować elementy kultury duchowej; groby z tego okresu zawierają najczęściej pochówki szkieletowe (rzadziej ciałopalne) układane na boku w pozycji kucznej; znajdują się w nich liczne artefakty: ozdoby, broń, naczynia (prawdopodobnie wypełnione pożywieniem), co wskazuje na istnienie koncepcji życia po śmierci; odnajdowane są liczne gliniane figurki przedstawiające kobiety o obfitych kształtach, będące wyobrażeniem Bogini Matki, patronki urodzaju i płodności; w n. obecny był również kult zwierząt oraz Słońca; odnajdywane zdekapitowane szkielety oraz preparowane, przyozdabiane i przechowywane w specjalnych sanktuariach czaszki wskazują, że już ok. 7000 powszechny był kult czaszki utożsamiany z kultem przodków.

H.J. Nissen, *Grundzüge einer Geschichte der Frühzeit des Vorderen Orients*, Da 1983, 1995²; G. Roux, *La Mésopotamie*, P 1985 (*Mezopotamia*, Wwa 1998); C. Renfrew, *Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*, Lo 1987, C 1999 (*Archeologia i język. Łamigłówka pochodzenia Indoeuropejczyków*, Wwa 2001); E. Nowicka, *Świat człowieka. Świat kultury*, Wwa 1991, 2006²; B.F. Byrd, *From Early Humans to Farmers and Herders – Recent Progress on Key Transitions in Southwest Asia*, *Journal of Archeological Research* 2(1994) 221-251; R.L. Pennington, *Causes of Early Human Population Growth*, *American Journal of Physical Anthropology* 99(1996) 259-274; J. Kruk, *Wzory przeszłości. Studia nad n. środkowym i późnym*, Kr 2008.

Jacek Tomczyk

NEOLIBERALIZM → Liberalizm (II, IV).

NEOLOGIA (gr. *neos logos* nowa nauka), nurt teologii protest. (luteranckiej i reform.) nawiązujący do zasad racjonalizmu → oświecenia, zw. niekiedy nowoczesną teologią oświecenia lub teologią przejściową (niem. *Übergangstheologie*); rozwijał się w krajach niem. między 1740 a 1790.

N. reprezentowali teologowie akademicy (S.J. Baumgarten, J.A. Ernesti, J.J. Griesbach, J.D. Michaelis, A.H. Niemeyer, J.S. Semler, L.Th. Spittler, J.G. Töllner), oraz pastorzy (J.F.W. Jerusalem, A.F.W. Sack, J.J. Spalding, W. Teller) działający w różnych ośrodkach (m.in. Berlin, Halle, Getynga); jej celem było pogłębienie religijności wiernych, zwł. ich świadomości rel.; dokonywano tego przez publikację nauk., popularnoteol., rewizje agend, modlitewników i śpiewników, a zwł. przepowiadanie, do którego wybierano tematy bibl. i dogm., oddziałujące na rozum i uczucie słuchaczy oraz rozwijające ich moralność (np. Bóg, cnoty, nieśmiertelność); neolodzy dążyli także do tego, by w kazaniach i katechezie przedstawiać idee przewodnie prawd wiary, odchodząc od wyszczególniania ich artykułów; postulowali, by duchowny, zwł. kaznodzieja, stawał się sługą dobra publ., nauczycielem i wychowawcą prowadzącym do odnowy narodu.

N. eksponowała harmonię rozumu i chrześc. Objawienia, które pojmowała jako oparcie i uzupełnienie naturalnej religii i moralności; uznawała również ich wspólny cel; zarówno chrześcijaństwo, jak i religia naturalna uczą człowieka godności, piękna, czynienia dobra, spełniania się w wyższym życiu, a także otwierają jego sumienie na Stwórcę; religia naturalna oparta na samym rozumie ulega degeneracji przez mity i zabobony; jej nobilitacja może dokonać się dzięki Objawieniu Bożemu; w n. broniono jego hist. wiarygodności, znaczenia oraz racjonalności, zwł. wobec wolnomyślicieli i naturalistów; jednak niektórzy reprezentanci n. poddawali krytyce biblijny fundament protestantyzmu (Michaelis, Semler), odchodząc od natchnienia bibl. jako pierwotnej zasady ortodoksji luteranckiej na korzyść czystej religii rozumu (Töllner, Teller) i hist.-kryt. podejścia do *Biblii*; krytykowano także elementy tradycji dogm. (np. grzech pierworodny, usprawiedliwienie, zadośćuczynienie, piekło), odmawiając im wartości nadprzyr. (mitologizacja); wg n. miarą racjonalności jest wewn. doświadczenie wiary oparte na zasadach rel.-filoz. (Jerusalem, Spalding); dzięki temu chrześcijaństwo staje się realizacją religii naturalnej, poznawalnej rozumowo i prowadzi przez naukę, przepowiadanie oraz katechezę do indywidualnego rozwoju człowieka i społ. dobra. N. spotkała się z ostrą krytyką S. Endemanna, J.M. Goezgo i G.E. Lessinga; wpłynęła jednak na niektórych

przedstawicieli filozofii niem. (J.A. Eberhard, Jeruzalem, Ch. Wolff) i literatury (J.B. Basedow, M. Mendelssohn, F. Nicolai, Ch.M. Wieland).

Hirsch IV (passim), V 7; M. Schmidt, TRE IV 594-608 (bibliogr.); W. Sparr, *Vernünftiges Christentum. Über die geschichtliche Aufgabe der theologischen Aufklärung im 18. Jahrhundert*, w: *Wissenschaften im Zeitalter der Aufklärung*, Gö 1985, 18-57; W. Sparr, EKL III (1992²) 662-664; A. Beutel, RGG I (1998³) 944-948; G. Freund, *Theologie im Widerspruch. Die Lessing-Goeze-Kontroverse*, St 1989; A. Schilson, LThK VII (1998³) 736; K. Nowak, *Vernünftiges Christentum? Über die Erforschung der Aufklärung in der evangelischen Theologie Deutschlands seit 1945*, L 1999; A.U. Sommer, *Neologische Geschichtsphilosophie. Johann Friedrich Wilhelm Jerusalem Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion*, *Journal for the History of Modern Theology* 9(2002) 169-217.

Stanisław Józef Koza

NEOMALTUZJANIZM → Maltuzjanizm.

NEOPATRAS, Novae Patrae (od 1830 Ypati, środek Grecja), miasto i staroż. metropolia.

N. zał. w V w. prz. Chr. jako Hypate, należało nast. do rzym. prowincji Tesalia II; pierwszym bpem prawdopodobnie był (ok. 66) św. Herodion (Rz 16,11); miasto zniszczone podczas inwazji Słowian odbudowano w IX w., a ok. 900 podniesiono je do rangi metropolii N.; znanych jest 4 biskupów z IX-X w.; 1207 zostało odnowione jako metropolia rzym.kat. (znanych jest 18 arcybiskupów) z sufr. Zetunium, obejmującą księstwo zw. Neopatria (1268-1318 gr., nast. katalońskie); po inwazji tur. 1393 została metropolią tytul.; za pap. Mikołaja III (XIII w.) metropolita prawosł. przystąpił do unii z Kościołem kat.; w N. zachowały się ruiny 3-nawowej bazyliki z mozaiką oraz klasztor Hagios Agaton na górze Oita (XV w., cerkiew na planie krzyża gr.), a także zamek despotów na miejscu rzymskiego akropolu.

Quien II 123-126, III 1023-1032; Gams 429, 431; K.M. Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, Ph 1976, I (bibliogr.); AnPont 2008.

Bożena Modzelewska

NEOPLATONIZM, kierunek filoz., rozwijający się od III w. po Chr., będący interpretacją → platonizmu.

1. W filozofii – istotny wpływ na powstanie n. miał medioplatonizm, neopitagoreizm oraz filozofia żydowsko-hellenistyczna Filona z Aleksandrii; twórcą n. był → Plotyn; za najważniejszy cel i szczęście człowieka uznawał kontemplację Boga; wiodącym wymiarem n. był monizm emanacyjny – wychodząc od dualistycznej i pluralistycznej wizji świata poszukiwał źródeł jedności, stanowiącej pierwszy i ostateczny wyraz doskonałości; w ramach dynamicznej koncepcji świata, wywodzącego się z jednego źródła i do niego powracającego, można ukazać jedność jako podstawowy wymiar zmieniającej się rzeczywistości; świat pochodzi od Absolutnej Jedni, której doskonałość sprawia, że nie można przypisywać jej żadnych pozyt. wartości (można jedynie orzekać, że jest dobrem jako takim); byty mniej doskonałe wyłoniły się z doskonalszych; pierwszą → emanacją Jedni jest Myśl (Umysł), gdzie istnieją idee klas bytowych oraz jednostkowych rzeczy; druga emanacja to dusza świata, która choć niecielesna i niepodzielna stanowi ogniwo pośrednie między światem zmysłowym i ponadzmysłowym; dlatego też jest zwrócona zarówno ku górze, i ku dołowi, spajając w ten sposób różnorodne byty świata w jedną całość; tak rozumiana powsz. harmonia i kosmiczna jedność stanowią racjonalną podstawę prorocत्व oraz odczytywania magicznego wpływu ponadludzkiej mocy na życie poszczególnych ludzi i dzieje świata; na końcu procesu emanacji znajduje się materia (zasada zła); świat stanowi dzieło demiurga i duszy świata, czego wyrazem jest jego jedność i harmonia, rozumiane jako odbicie idei i podstawa ogólnej jedności całego kosmosu.

N., kontynuując plat. dualizm przyjmował, że dusza łączy się z ciałem za pośrednictwem pneumy; w ten sposób, nie tracąc swej odrębności substancjalnej, może z nim współdziałać;